

UOT: 334.021, 658.1

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ ÖLKƏMİZİN AQRQBİZNES SİSTEMİNDƏ MALİYYƏ MEXANİZMİNİN RƏQABƏTƏDAVAMLILIĞIN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Qalib Bəhram oğlu Hacıyev, i.ü.f.d., dosent,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Tel.: (055) 789-85-54; e-mail: galib.haciyev@gmail.com

Aygül Aydın qızı Səlimova,
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin doktorantı
Tel.: (055) 506-04-07; e-mail: aygl.slmv@yandex.com

Rəna Aydın qızı Musayeva,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) müəllimi
Tel.: (050) 392-25-36; e-mail: musayevarena59@gmail.com

Xülasə

Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə tədbirlərin davam etdirildiyi şəraitdə ölkəmizin aqrobiznes sistemində sahibkarlığın rəqabətədavamlılığı mühitinin formalaşmasında maliyyə mexanizminin artan rolunun əhəmiyyətliyi daima müşahidə edilir. Bu baxımdan məqalədə koronavirus pandemiyası şəraitində ölkəmizin aqrobiznes sistemində maliyyə mexanizminin rəqabətədavamlılığın formalaşmasına təsiri istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə problemin araşdırılmasının xüsusi aktuallığa malik olduğu qeyd olunmuşdur. Məqalədə aqrobiznes sistemində maliyyə mexanizminə dair nəzəri baxışlar xüsusi yer tutur, o cümlədən bu sahədə istehsal tsiklinin uzunmüddətli xarakter daşmasına səbəb olan faktorlar əks olunmuşdur. Məqalədə rəqabətədavamlı iqtisadi mühiti formalaşdırın və müəyyən qeyd-şərtlərlə aqrobiznes sisteminin yerli inkişaf faktorları kimi təqdim olunan faktorlardan, həmçinin qiymət siyasətindən bəhs olunmuşdur.

Aqrobiznes sistemində yerli bazarın qorunması və beynəlxalq əlaqələrin intensivləşməsinin bir-birini tamamlayan mərhələlər olduğu qeyd olunmuşdur. Həmin əlaqələrdə beynəlxalq qurumlarla münasibətlərin xüsusi əhəmiyyətə malik olması göstərilmişdir. Ölkəmizin aqrobiznes sistemində koronavirus pandemiyası şəraitində maliyyə mexanizminin rəqabətədavamlılığın formalaşmasına təsiri istiqamətləri məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *koronavirus pandemiyası, maliyyə mexanizmi, aqrobiznes sistemi, rəqabətədavamlı, dəstək, səmərəli, sahibkarlıq subyektləri, formalaşma.*

Giriş

Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının dünyada yaratdığı çətinliklərin qarşısının alınması bu günün ən aktual problemlərindəndir. Bu pandemiyanın Azərbaycan Respublikasında yayılmasının, bunun yarada biləcəyi təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə tədbirlərin davam etdirildiyi şəraitdə maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının bütün sferalarında inkişafın mühüm təkanverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Maliyyə mexanizmi ölkə iqtisadiyyatında stimullaşdırıcı xarakterə malik olmaqla milli iqtisadiyyatın vacib və strateji əhəmiyyət kəsb edən sferası kimi aqrobiznes sistemində önəmli rola malikdir. Aqrobiznes sistemində fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün maliyyə mexanizmi birinci növbədə iqtisadi münasibətlərin önəmli tərkibi kimi çıxış etməklə yanaşı, istehsalın genişləndirilməsində, eyni zamanda da mənfəətin bölüşdürülməsində və sahibkarların əlverişli iqtisadi vəziyyətinin təmin olunmasında mühüm amil kimi çıxış edir. Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə tədbirlərin davam etdirildiyi şəraitdə aqrobiznes sistemində iqtisadi inkişafın vacib faktorlarından biri də rəqabətdir. Aqrobiznes sistemində kənd təsərrüfatı və bu sahə ilə sıx əlaqədar olan sahələr sahədaxili rəqabəti artıran proseslərə yüksək səviyyədə həssaslığı ilə fərqlənir. Ona görə də ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar şəraitində sahibkarlığın rəqabətqabiliyyətliliyi mühitinin formalaşmasında maliyyə mexanizminin artan rolunun əhəmiyyəti daima müşahidə edilir. Bu baxımdan koronavirus pandemiyası şəraitində ölkəmizin aqrobiznes sistemində rəqabətədavamlılığın formalaşmasında maliyyə mexanizminin rolunun araşdırılması xüsusi aktuallığa malikdir.

Aqrar sahədə biznesin inkişafı şəraitində maliyyə mexanizminə nəzəri baxışlar

Ümumiyyətlə, iqtisadi mənbələrdə maliyyə mexanizminə dair fərqli fikirlərə rast gəlinir [5, 7, 12]. Maliyyə mexanizmi mahiyyət etibarilə ölkə iqtisadiyyatında maliyyə və kredit resurslarının formalaşdırılmasını, onun bölüşdürülməsini və istifadə olunmasını özündə cəmləşdirir. Bu aspektdən baxdıqda maliyyə mexanizmi əslində aqrobiznes sistemində iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edir. Lakin bütün göstərilənlərə baxmayaraq istər fərqi götürüldükdə, istərsə də bütövlükdə maliyyə mexanizmi təsərrüfatçılığın iqtisadi mexanizmində stimullaşdırıcı və nizamlayıcı iqtisadi kateqoriya kimi xarakterizə edilir. A. Ferrugento və A. Rocha tərəfindən aparılan araşdırmalar nəticəsində müəssisə quruluşunun təşkil olunması üçün verilən metodoloji təkliflər qiymətləndirilmişdir [14]. Eyni zamanda həmin müəlliflərin tədqiqatlarının nəticələri maliyyə mexanizmi hesabına informasiya sistemlərinə və texnologiyalarına yeni töhfələr vermişdir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, rəqabətədavamlılığın formalaşdığı şəraitdə aqrobiznes sistemində sahibkarların maliyyə resurslarına olan ehtiyacının ödənilməsi xüsusi vəsaitlərə görə mümkün olmadığından daha çox cəlb edilmiş vəsaitlərə zərurət yaranır və belə şəraitdə kredit mexanizmlərinin rolu əvəzsiz xarakterə malik olur. Ayrılıqda götürüldükdə kredit mexanizmi, bütövlükdə kredit münasibətlərinin idarə edilməsinin başlıca mexanizmi kimi çıxış etməklə yanaşı, özündə kreditin planlaşdırılmasını, kreditləşmə mexanizmini, bu sferada nəzarət və stimullaşdırıcı fəaliyyəti cəmləşdirir. Maliyyə mexanizmi isə maliyyə münasibətlərinin təşkil olunmasının forma və üsullarını özündə cəmləşdirməklə maliyyə rıçaqlarından istifadə olunmasını, iqtisadi normativləri, müxtəlif sanksiya və stimulları, eləcə də ictimai məhsulun və milli gəlirin

bölüşdürülməsi və təkrar bölüşdürülməsi mərhələlərini özündə cəmləşdirir. Məhz bu aspektdən istər maliyyə, istər kredit mexanizmi iqtisadiyyatda həm də təkrar bölüşdürmə funksiyalarını yerinə yetirir.

Problemə bu baxımdan yanaşdıqda maliyyə mexanizmi aqrobiznes sistemində maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsini və onun təşkilinin forma və üsullarının məcmusunu özündə cəmləşdirir. İlk olaraq göstərmək lazımdır ki, aqrobiznes sistemində iqtisadiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətlərinə malik olan bir bölməsi kimi mövcud olduğundan bu sferada maliyyə-kredit münasibətlərinin və kredit mexanizminin də özünəməxsus özəllikləri vardır. Belə ki, aqrobiznes sisteminin ən vacib seqmenti kimi kənd təsərrüfatı, ilk olaraq təbii iqlim şəraitindən asılı və azgəlirli bir sektordur. D. Davidson kənd təsərrüfatında iqlimin uyğunlaşması haqqında aparılan tədqiqatlarında mövcud boşluqları və amilləri müəyyənləşdirmişdir [11, səh. 434]. Ona görə də maliyyə mexanizmi məhz bu amilləri özündə cəmləşdirən spesifik mexanizm kimi çıxış edir. Bundan əlavə, aydın olduğu kimi, aqrobiznes sistemində istehsal müddəti ilə iş müddəti arasında kəskin fərqlər vardır ki, bu da son nəticədə mövsümiyyətin formalaşmasına səbəb olur. Təbii ki, bütün bunlar son nəticədə istehsal dövrünün uzunmüddətli xarakter daşmasına gətirib çıxarır.

Mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq aqrobiznes sistemindəki sahibkarlarda vəsaitlərin dövriyyəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Belə ki, aqrobiznes sistemində vəsaitlərin dövriyyəsi yavaşdır, yəni nisbətən ləngliyi ilə xarakterizə edilir. Bundan əlavə, dövretmə mərhələsində məsrəflər özünü demək olar ki, tədricən bərpa edir (vəsaitlərin dövriyyədən çıxma mərhələləri də nəzərə alınmalıdır). Vəsaitlərin dövriyyəyə daxil edilmə mərhələsi əslində məhsul satışından sonrakı mərhələni əhatə edir. Başqa sözlə, vəsaitlərin daxil edilməsi, yəni pul gəlirləri ilə məhsul istehsalına sərf olunan məsrəflərin müddəti arasında kəskin uyğunsuzluqlar özünü göstərir.

Göstərmək lazımdır ki, vəsaitlərin dövriyyəsinin spesifik xüsusiyyətləri son nəticədə mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq aqrobiznes sistemində sahibkarların maliyyə münasibətlərinin təşkil olunmasının spesifik formalarının yaranmasına səbəb olur. Aydın olduğu kimi, milli iqtisadiyyatın bütün sferalarında hər bir sahibkarlıq subyekti öz məsrəfini gəlirlər vasitəsilə kompensasiya edir. Lakin bununla belə, il ərzində məsrəflərin sərf olunması ilə gəlirlərin əldə olunması arasında mövsümi uyğunsuzluqlar formalaşır ki, bu da son nəticədə dövriyyə vəsaitlərinə olan tələbatın ödənilməsində problemlərin formalaşması ilə müşayiət edilir və bank kreditlərinin cəlb edilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Bank kreditləri milli iqtisadiyyatın digər sferaları ilə müqayisədə aqrobiznes sistemi üçün daha çox önəm daşıyır. Gəlirlər əldə olunana qədər aqrobiznes sistemində sahibkarların məsrəflərinin həlledici hissəsi kreditlər hesabına yarana bilər.

Məlum olduğu kimi, aqrobiznes sistemindəki sahibkarlıq fəaliyyətində istehsal tsikli uzun dövrü əhatə edir, bitkiçilikdə isə bu mərhələ 9-12 aya qədər bir müddətə davam edir. Bu müddətdə sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri əsasən ilin axırında müəyyən olunur. Təbii ki, ilin axırında müəssisə fəaliyyətinin nəticələrinə əsasən mənfəətin bölüşdürülməsi prosesi baş verir.

Midvest Aqrobiznes Ticarət Araşdırması və İnformasiya Mərkəzinin alimləri Alston J.M., Babcock B.A. və Pardey P.G. dünyada kənd təsərrüfatı istehsalı və səmərəliliyində baş vermiş dəyişikliklərə təsir göstərən amilləri müəyyən etmişdirlər [8]. Maliyyə münasibətlərinin formalaşmasına həmçinin sosial amillər də təsir edir.

Aqrar sahədə biznes subyektinin vəsaitlərinin dövriyyəsi mərhələləri

Müasir iqtisadi şəraitdə aqrobiznes sistemində dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələri, kollektiv təsərrüfatlar, o cümlədən kəndli (fermer) təsərrüfatları və fərdi ailə təsərrüfatları fəaliyyət göstərir ki, bütün bunlar maliyyə münasibətlərinin formalaşmasına da öz təsirini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq aqrobiznes sistemində sahibkarların təsərrüfat fəaliyyətində maliyyə münasibətlərinin çoxşaxəli sistemi formalaşmağa başlamışdır. Hər bir sahibkarlıq subyekti üçün vəsaitlərin dövriyyəsi əsas etibarilə 3 mərhələni özündə cəmləşdirir ki, bunlara da aşağıdakılar aiddir:

- *maddi istehsal prosesinin təşkili məqsədilə vacib olan vəsaitlərin əldə olunması;*
- *təchizat prosesi;*
- *istehsal və reallaşdırma prosesi.*

Aqrobiznes sistemində sahibkarlar vəsait dövriyyəsinin ilkin mərhələsində əsasən mal göndərənlərlə qarşılıqlı münasibətlərə hesablanmış maddi istehsal prosesi üçün lazım olan məhsullar əldə edirlər ki, bunlara da ilk olaraq neft məhsulları, mineral gübrələr, ehtiyat hissələri, sürtkü materialları və s. daxildir. Mal göndərənlərlə bağlanan müqavilələrə uyğun olaraq əmtəə material qiymətlərinin nəql olunması haqqının ödənilməsi, qiymət sisteminin müəyyən olunması, daşınma və hesablaşma şərtlərinə əməl olunması ilə əlaqədar müvafiq qarşılıqlı münasibətlər yaranır.

Vəsait dövriyyəsinin ikinci mərhələsində bir qayda olaraq aqrobiznes sistemində sahibkarlar istehsal vasitələrinin istehlakı ilə məşğul olur və belə şəraitdə hazır məhsulun formalaşması prosesi baş verir. Təbii ki, belə şəraitdə istehsal prosesinin bilavasitə iştirakçıları arasında müxtəlif tipli qarşılıqlı münasibətlər yaranır. Bu subyektlərə müxtəlif müəssisə və qurumlar aiddir ki, həmin qurumlarla sahibkarlıq subyektləri arasında maliyyə münasibətləri yaranır.

Bu mərhələdə, həmçinin sahibkarlıq subyektləri ilə işçilər arasında əməyin ödənilməsi və digər ödəmələrlə əlaqədar qarşılıqlı münasibətlər yaranır. Digər ödəmələrə ilk olaraq sosial sığorta fondlarına, pensiya fondlarına ödəmələr, həmçinin müavinətlərin ödənilməsi ilə əlaqədar məsələlər daxildir. Bundan başqa, əməkhaqqından vergi tutulması ilə bağlı büdcəyə ödəmələr üzrə maliyyə qurumları ilə qarşılıqlı münasibətlər də formalaşır ki, bu da əməkhaqqı ilə əlaqədar ödənişlərin və vergilərin ödənilməsini özündə cəmləşdirir.

Rəqabətə davamlılıq mühitini formalaşdıran faktorlar və qiymət siyasəti

Koronavirus pandemiyası şəraitində aqrobiznes sistemində sahələrarası və sahədaxili iqtisadi münasibətlərin davamlılığı maliyyə mexanizminin adekvat çevikliyinin təmin olunmasını tələb edir. Əks halda, xüsusilə aqrobiznes sistemində gəlir gətirən fəaliyyət imkanları ciddi şəkildə məhdudlaşır. Bunun yerli və xarici səbəbləri vardır. Rəqabətə davamlı fəaliyyət üçün iqtisadi mühiti formalaşdıran və müəyyən qeyd-şərtlərlə, aqrobiznes sisteminin yerli inkişaf faktorları kimi təqdim olunanlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- *aqropotensialdan istifadə səviyyəsi;*
- *maddi, əmək və maliyyə resurslarının səfərbərlik səviyyəsi;*
- *biznesin inkişaf sürəti;*
- *aqrobiznes sisteminə münasibətdə proteksionist siyasətin müasir vəziyyəti;*
- *vergi, kredit, qiymət və sair tənzimləmə vasitələrindən istifadə səmərəliliyi;*
- *əhəlinin alıcılıq qabiliyyəti və bəzi sair makroiqtisadi göstəricilər.*

Yuxarıda göstərilən faktorların aqrobiznes sisteminin ixrac potensialına təsir imkanları böyükdür. Bununla yanaşı, sözügedən faktorların yuxarıda göstərilən qruplaşması (sonuncu bənd istisna olunmaqla) rəqabətin endoqen faktorları hesab oluna bilər.

Koronavirus pandemiyası şəraitində aqrar bazarın mühafizəsi demək olar ki, bütün ölkələrin iqtisadi siyasətinin vacib istiqamətidir. XXI əsrin ilk illərinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri yerli bazarda sabitliyin ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həllinin əsas şərti kimi qəbul olunmasıdır.

Inkişaf edən ölkələrdə aqrobiznes sisteminin rəqabətədavamlılığı yerli bazarın konyunkturundakı kəskin tərəddüdlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi imkanlarının həyata keçirilməsi səviyyəsinin və iqtisadi aktivliyin dəstəklənməsi mexanizminin səmərəliliyi göstəricilərinin funksiyası kimi çıxış edir [2, 6, 13]. Belə ki, Hena S., Jingdong L., Rehman A. və Zhang O. Çin və Pakistanda kənd təsərrüfatında inkişafın və modernizasiyanın qarşılıqlı təhlilini apararaq bu problemin həlli yollarını müəyyənləşdirmişlər [16, səh. 81-94].

Portuqaliyada baş verən son iqtisadi islahatlardan dəlillər gətirməklə Branstetter Lee G., Francisco Lima, Lowell J. Taylor və Ana Venancio əsaslı araşdırmalar aparmışlar. Onlar “giriş tənzimləməsi sahibkarlıq və yeni iş yerlərinin yaranmasının qarşısını alırımı” sualının cavabını müəyyənləşdiriblər [9]. Bruhn M. satış lisenziyasına dair tədqiqatında Meksikada baş verən biznesin qeydiyyata islahatının sahibkarlığa verə biləcəyi səmərəni müəyyənləşdirib [10].

Alman Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyinin (GİZ) əməkdaşı Hollinger Frank kənd təsərrüfatının maliyyələşməsinin mövcud inkişaf meyillərini, problemlərini müəyyənləşdirərkən təkliflərini işləyib hazırlamışdır [17].

Bütün bu araşdırmaların nəticəsində aqrobiznes sistemində rəqabətədavamlılığın yüksəldilməsində kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə əlverişli maliyyə mexanizminin formalaşmasının həlledici rola malik olması göstərilmişdir.

Aqrobiznes sistemində rəqabətədavamlı iqtisadi mühitin yaranması və onun dəstəklənməsinin maliyyə mexanizmi inteqrasiya proseslərinin müasir vəziyyəti və perspektivlərini nəzərə almalıdır. Belə ki, aqrar-sənaye inteqrasiyasının rəqabət mühitinə yüksələn təsiri yerli aqrar bazarın mühafizəsi və inteqrasiya prosesləri arasında kompromis variantların əsaslandırılmasını tələb edir.

Sahələrarası əlaqələrin xarakteri təsərrüfatçılığın formasından, aqrobiznes sistemində sahibkarlığın inkişafı səviyyəsindən asılıdır. Belə ki, mülkiyyətçiliyin fərqli formalara malik olması aqrobiznes sistemində bir-birini tamamlayan mühit yaradır. Fərqlilik əlaqələrin dinamizmi və məqsəduyğunluğundan irəli gələn münasibətləri stimullaşdırır.

Araşdırmalardan aydın olur ki, bazar prinsiplərindən istifadəyə keçidin başlanğıcında aqrobiznes sistemində sahibkarlıq subyektlərinin əsas problemləri maliyyə vəsaitinin qıtlığı ilə əlaqədardır. Belə iqtisadi mühiddə dövlətin sahəyə dəstək imkanları da məhdud olur. Bazar

prinsiplərindən istifadə olunduğu şəraitdə aqrobiznes sistemində biznes fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən faktorlardan biri də sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərində sonuncunun xeyrinə olmayan uyğunsuzluğun güclənməsidir. Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının mübadilə olunmasındakı uyğunsuzluq aqrobiznes sistemində sahibkarlıq subyektlərinin gəlirli fəaliyyət göstərməsinə ciddi maneədir.

Hesablamalara əsasən, aqrobiznes sistemində sahibkarlıq subyekti bir traktor əldə etmək üçün 20 il bundan qabaqkı dövrlə müqayisədə dəfələrlə çox tərəvəz və ya süd satmalıdır. Məlumdur ki, bu cür durumda həmin sahibkarlıq subyekti modern texnologiyalar tətbiq olunmasında maliyyə çətinlikləri ilə üzləşir. Digər tərəfdən onun yanacaq və sürtkü materiallarına məsrəfləri yüksəldikcə gübrə, yem, texniki vasitələr əldə etmək imkanları məhdudlaşır. İnsanların öz opportunist mövqelərini həyata keçirməsi məqsədilə iqtisadi əlaqələrə necə girişməsinə anlamaq çox çətindir. Qiymət sistemi bu vəzifəni mərkəzdən idarə olunmadan, insanlara əmr vermədən yerinə yetirən bir mexanizmdir.

Aqrobiznes sistemində sahibkarlığın rəqabətədavamlılığı qiymət siyasətindən bilavasitə asılıdır. Kənd təsərrüfatı və sənaye arasında maraqların uzlaşdırılması qiymətlərin əmələgəlməsində vacib istiqamət olmalıdır. Praktikada isə tamamilə fərqli münasibət özünü göstərir. Belə ki, bəzən istər dövlət (dövlət satınalma qiymətlərinə əsasən), istər kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən, istərsə də kənd təsərrüfatını istehsal vasitələri və yanacaq təmin edən sənaye müəssisələri (müqavilə qiymətlərinə əsasən) kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən sahibkarların maraqlarına toxunaraq onların istehsal etdikləri məhsulları çox ucuz qiymətlərə əldə etməyə, öz məhsullarını isə baha qiymətə reallaşdırmağa cəhd göstərir.

Son dövrlərin məlumatlarından aydın olur ki, inkişaf etmiş ölkələrdə təminatlı qiymətlərin rolunun artması müşahidə olunmaqdadır. Aqrobiznes sistemində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında da təminatlı qiymət mexanizmi həlledici rola malikdir.

Koronavirus pandemiyasının yayıldığı müasir iqtisadi şəraitdə yeyinti məhsulları bazarında dövlətin rolunun artırılması aqrobiznes sistemində qiymət səviyyəsinin artıb-azalması ilə əlaqədar problemlərdən asılılığın qarşısının alınmasına imkan yaradır. Aydındır ki, yeyinti məhsulları bazarında qiymətlərin artıb-azalması əsasən aqrobiznes sistemində istehsalın mövsümi xarakterli olmasından və təbii faktorlardan asılılığı ilə səciyyələnir.

Aqrobiznes sistemində sahibkarlıq subyektlərinin qeyri-ekvivalent mübadilədə məruz qaldıqları zərəri azaldılması məqsədilə dövlət paritet qiymətləri dəstəkləməli və həmin qiymətlər istehsalın rentabelliyyətinin zəruri səviyyəsini təmin etməlidir. ABŞ praktikasında belə dəlillər var ki, ötən əsrin 80-ci illərin əvvəllərində dövlətin natura ilə ödəmə proqramı taxıl məhsullarına həlledici səviyyədə təsir göstərdi. ABŞ-da qəbul olunmuş həmin proqramın əsas məqsədi mümkün olan taxıl, düyü və eləcə də pambıq ehtiyatlarını azaltmaq, bazar qiymətlərini dəstəkləmək idi. Əlbəttə mövcud vəziyyət fərqli meyarları önə çəkir. Bununla belə sınaqdan çıxmış mexanizmdən istifadə etmək imkanları genişdir.

Aqrobiznes sistemində biznes fəaliyyətinin dövlət dəstəyinin təsirli istiqaməti kimi idxalın strukturunun təkmilləşdirilməsi yalnız yeyinti məhsullarının idxalı göstəricilərinin deyil, həmçinin istehsal üçün vacib sayılan texniki və sair vasitələrin idxalı vəziyyətinin təkrar qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Koronavirus pandemiyasının yayıldığı müasir iqtisadi şəraitdə ölkəmizin aqrobiznes sistemində texnikanın xüsusi çəkisinin idxalın ümumi həcmində qismən yüksəlməsi modern

texnologiyaların tətbiq olunmasında keyfiyyətə yeni səviyyənin əldə edilməsi üçün kifayət etmir. Belə şərait əsasən yerli bazarda müvafiq texniki vasitələrə ödənişqabiliyyətli tələbin aşağı olması ilə əlaqədardır. Bu kimi məsələlərə əsaslanaraq lizinqin tətbiqinə münasibət son illər daha konstruktivdir. Nəzərə alınır ki, aqrobiznes sistemində məhsulların dünya qiymətləri bir qayda olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının ən yaxşı istehsal şərtləri ilə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə bu cür imkana malik deyildir. Azərbaycan Respublikasının güclü olmayan infrastruktura malik aqrar-sənaye kompleksi özünün texniki-texnoloji səviyyəsinə əsasən də dünya ərzaq bazarında aparıcı mövqelərə malik olan ölkələrdən geri qalır.

Aqrobiznes sistemində rəqabətədavamlılığın formalaşması şəraitində maliyyə mexanizminin səmərəliliyi kənd təsərrüfatı və onunla sıx qarşılıqlı əlaqədə olan sferaların inkişaf potensialının aktivləşməsi səviyyəsindən asılıdır. Həmin potensialın aktivləşdirilməsi torpağa münasibətdən tutmuş, xarici ticarətin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə qədər olan geniş dairəni əhatə etməlidir.

Ölkəmizə yeyinti məhsulları ixrac edən xarici sahibkarlıq subyektləri daha əlverişli mövqeyə malikdirlər. Həmin sahibkarlar öz ölkələrində əlverişli şərtlərlə əlçatan kreditlər əldə etmək, iri topdansatış əməliyyatları üçün nəzərdə tutulan güzəştlərdən bəhrələnmək, öz ölkələrinin ərzaq ehtiyatlarının ucuz qiymətlə reallaşdırılmasında iştirakçı olmaq imkanına malikdirlər. Həmin sahibkarlıq subyektləri üçün xüsusən Avropa ölkələrində ixrac subsidiyaları əldə etməyin heç bir çətinliyi yoxdur. Bu ölkələr müstəqil vasitəçilik subyektlərinin və topdansatış ərzaq bazarları şəbəkəsinin inkişafını dəstəkləyirlər [1, səh. 176].

Milli istehsal hesabına yerli bazarı yeyinti məhsulları ilə təmin etmək imkanları hərtərəfli araşdırılmalıdır. Belə şəraitdə marketinq istiqamətli araşdırmalar xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Aqrobiznes sistemində idxal olunan məhsullara münasibətdə sahibkarlıq subyektlərinin zəif cəhətləri araşdırılmalı, rəqabətədavamlılığı formalaşdırmaq məqsədilə nəzəri-metodoloji və institusional tövsiyələr hazırlanmalıdır.

Yerli bazarın qorunması və beynəlxalq əlaqələrin intensivləşməsi

Aqrobiznes sistemində yerli bazarın mühafizəsi və beynəlxalq əlaqələrin intensivləşməsi bir-birini tamamlayan proseslərdir. Həmin əlaqələrdə beynəlxalq qurumlarla, həmçinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə münasibətlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir [3, 4, 7]. Aydın olduğu kimi, ÜTT dünyanın iqtisadi potensialını aktivləşdirmək və xarici ticarəti daha da liberallaşdırmaq istiqaməti seçmişdir. Bu quruma ehtiyatla yanaşanlar birinci növbədə bu istiqamətin böyük dövlətlərin maraqlarına daha uyğun olduğunu göstərirlər. Digər tərəfdən koronavirus pandemiyası şəraitində müasir dünyada qloballaşmanın yeri və roluna dair yanaşmalara bir çox cəhətdən yenidən baxılmasına ehtiyac yaranmışdır.

ÜTT-nin danışıqlarının Dilon, Kennedi, Tokio və Uruqvay raundlarında aqrobiznes sistemində bazarın məsələləri, kənd təsərrüfatında ticarət maraqlarının və subsidiyaların ləğv olunması məsələsi gündəlikdə olmuşdur. ÜTT artıq 25 ildən artıqdır ki, aqrobiznes sistemində proteksionist siyasəti azaltmaq və ticarət məhdudiyyətlərini ləğv etməyə yönəldilmiş siyasət yürüdü.

Bazar prinsiplərindən istifadə olunmağa başlanan ölkələrdə başa düşürlər ki, idxal olunan məhsullarla bərabər şəraitdə rəqabət apara bilmək üçün milli sahibkarlar bütün vasitələrlə himayə olunmalıdır. Ona görə də gömrük rüsumlarından istifadə etmək imkanları, həmçinin antideмпinq və kompensasiya rüsumlarının səmərəli tətbiqi məsələləri xüsusi aktuallığa malikdir. Ticarətin liberallaşmasına çalışan, azad ticarət əlaqələrini və intensiv inteqrasiyanı təbliğ edən ÜTT-nin yanaşmalarında istisna hallar mövcuddur. ABŞ-da əsas heyvandarlıq və bir çox bitkiçilik məhsullarının idxal olunmasına məhdudiyətlər geniş şəkildə tətbiq edilir.

Aqrobiznes sistemində məhsulların qiymətlərinin tənzimlənməsinə, bunun üçün subsidiyalara qarşı olan bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə son onilliklərdə bu sferaya sistemli maliyyə dəstəyi göstərilmiş və onun inkişafı üçün etibarlı təməl qurulmuşdur. Aqrobiznes sistemində sahibkarlıq subyektlərinin rəqabətədavamlı fəaliyyətinin prioritetləri müasir iqtisadi şəraitdə başlıca olaraq ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmişdir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması təkcə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə reallaşdırıla bilməyə də, bazar prinsiplərindən istifadəyə yeni başlanılan ölkələrdə aparıcı rol hələ ki, aqrobiznes sistemində məxsusdur.

Bazar prinsiplərindən istifadəyə yeni başlanılan ölkələrdə aqrobiznes sistemində məhsulların təklifindəki çatışmazlıq əksər hallarda dərhal idxal olunan məhsullar hesabına ödənilir. Əsas səbəb idxal olunan məhsulların milli istehsalə nisbətən ucuz başa gəlməsidir. Bəzi hallarda idxal olunan yeyinti məhsullarının keyfiyyətinin lazımi tələblərə cavab verməməsinə baxmayaraq onlar məhz ucuz olduğu üçün bazarda əlverişli mövqə qazanmaq imkanına malik olurlar.

Nəticə

Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının ölkəmizdə yayılmasının yarada biləcəyi təhlükənin qarşısının alınması məqsədilə tədbirlərin davam etdirildiyi şəraitdə aqrobiznes sistemində maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qarşılıqlı stimula əsaslanan iqtisadi aktivlik üçün aşağıdakı münasib imkan formalaşır:

- *aqrobiznes sistemində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin kiçik ölçülərə malik olmasından irəli gələn məhdudiyətlər tədricən aradan götürülür;*
- *aqrobiznes sistemində istehsalçılarla emalçılar arasında münasibətlərdə eynihüquqlu tərəfdaşlıq şəraiti yaranır;*
- *bilavasitə təcrübi tələbatdan irəli gələn kooperasiya meyilləri artır;*
- *aqrobiznes sistemində istehsalçıların rəqabətədavamlılığının formalaşmasının real vasitələrinin tətbiqi nəticələrini qiymətləndirmək məqsədilə şəffaf şərait yaranır;*
- *kooperasiya istehsalçılar, emal subyektləri və digər əməkdaşlarla münasibətdə seçim imkanlarını genişləndirir.*

Rəqabət şəraiti formalaşdırılarkən aqrobiznes sistemində maliyyə mexanizminin yüksək risk ehtimalı nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan risklər emal, kommertiya, xidmət və kredit təşkilatlarının aqrobiznes sistemində sahibkarların tələblərinə daha həssas yanaşmasını tələb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Balayev R.Ə. Urbanizasiya: şəhər iqtisadiyyatı və ərzaq problemi. Bakı, Elm, 2007
2. Гаджиев Г.Б. Направления развития экономических отношений в зарубежных странах и организации бизнеса в Азербайджане// Экономика и предпринимательство, № 6 (83), Москва, 2017, с. 618-620
3. Гаджиев Г.Б. Современные проблемы и механизмы развития бизнеса в Азербайджанской Республике // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал [Электронный ресурс]. Москва, 2017, Режим доступа: <http://eee-region.ru/article/5029/>
4. Кулиев А.А., Гаджиев Г.Б. Регулирование бизнес производства и продажи продуктов в аграрном секторе // Science and Education Studies, № 1 (17), Stanford University Press, 2016, pp.105-114
5. Салимова А.А. Показатели конкурентоспособности в агробизнесной системе в условиях формирования финансовых отношений // Наука и бизнес: пути развития, №9(87), Москва, 2018, с. 67-70
6. Салимова А.А. Современное состояние конкурентоспособности внешней торговли в агробизнесной системе// Глобальный научный потенциал, №9(90), Санкт-Петербург, 2018, с.62-65
7. Aliyev E., Kerimova T., Hajiyev G. Evaluation security in the Region Within the Framework of the FAO UN Cooperation Program Using the Fuzzy Inference // 13th International Conference on Theory and Application of Fuzzy Systems Soft Computing-ICAFS-2018. pp.609-618
8. Alston J.M., Babcock B.A. and Pardey P.G. The shifting patterns of agricultural production and productivity worldwide. Midwest Agribusiness Trade Research and Information Center, 2010
9. Branstetter Lee G., Francisco Lima, Lowell J. Taylor and Ana Venancio. Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal // The Economic Journal (July 16), 2013
10. Bruhn M. License to Sell: The Effect of Business Registration Reform on Entrepreneurial Activity in Mexico // Review of Economics and Statistics, № 93 (1), 2011, pp. 382-86
11. Davidson D. Gaps in agricultural climate adaptation research // Nature Climate Change, № 6(5), 2016, 433-435 pp.
12. Diaz-Bonilla E., Orden D., and A. Kwiecinski. Enabling environment for agricultural growth and competitiveness: Evaluation, indicators and indices. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, № 67, 2014, OECD publishing
13. Divanbeigi R., Paustian N. and Loayza N. Structural Transformation of the Agricultural Sector: A Primer. World Bank Policy Research Paper № 2, 2016, The World Bank, Washington, DC
14. Ferrugento A., Rocha A. Evolution of Methodological Proposals for the Development of Enterprise Architecture New Contributions in Information Systems and Technologies. Springer, Cham 2015, pp. 351-359 DOI https://doi.org/10.1007/978-3-319-16486-1_35
15. Galina N.Ryazanova. Transformation of agricultural enterprises on the boundary of the XX-XXI centuries // IFAC-PapersOnLineVolume 52, Issue 25, 2019, Pages 225-230
16. Hena S, Jingdong L, Rehman A, Zhang O. A comparative analysis of agricultural development and modernization between China and Pakistan // International Journal of Advanced and Applied Sciences, № 6 (4) 2019, pp. 81-94
17. Hollinger Frank. Rural and Agricultural Finance-Trends, Issues and Challenges. Germany Agency for International Cooperation (GIZ), 2011

PhD., associate professor Galib Bahram Hajiyev
Department of “Economy of enterprise” of Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Aygul Aydin Salimova
PhD student of the Agricultural Economics Research Center

Lecturer, Rena Aydin Musayeva
Department of “Economic Regulation” of Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Directions of influence of financial mechanism on formation of competitiveness in agrobusiness system of our country in the conditions of coronavirus pandemic

Summary

Given the ongoing measures to prevent the spread of the coronavirus (COVID-19) pandemic, the growing role of the financial mechanism in the formation of a competitive environment for entrepreneurship in the agrobusiness system of our country is constantly observed. In this regard, the article notes the importance of studying the problem in the context of the coronavirus pandemic, as it is important to determine the impact of the financial mechanism on the formation of competitiveness in the agrobusiness system of our country. The article has a special place in the theoretical views on the financial mechanism of the agrobusiness system, as well as reflects the factors that lead to the long-term nature of the production cycle in this area. The article discusses the factors that create a competitive economic environment and, under certain conditions, are presented as factors of local development of the agrobusiness system, as well as pricing policy.

It was noted that the protection of the local market and the intensification of international relations are complementary stages in the agrobusiness system. In these relations, the importance of relations with international organizations has been highlighted. The article reflects the impact of the financial mechanism on the formation of competitiveness in the agrobusiness system of our country in the context of the coronavirus pandemic.

Keywords: *coronavirus pandemic, financial mechanism, agrobusiness system, competitive, support, efficient, business entities, formation.*

Д.ф.э.н., доцент Гаджиев Галиб Бахрам оглы
Кафедра «Экономика предприятия»
Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC)

Салимова Айгюль Айдын кызы
Докторант Центра аграрных исследований

Лектор, Мусаева Рена Айдын кызы
Кафедра «Государственное регулирование экономики»
Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC)

Направления влияния финансового механизма на формирование конкурентоспособности в системе агропромышленного комплекса нашей страны в условиях пандемии коронавируса

Резюме

Учитывая продолжающиеся меры по предотвращению распространения пандемии коронавируса (COVID-19), постоянно возрастает роль финансового механизма в формировании конкурентной среды для предпринимательства в системе агробизнеса нашей страны. В связи с этим в статье отмечается важность изучения проблемы в контексте пандемии коронавируса, так как важно определить влияние финансового механизма на формирование конкурентоспособности в системе АПК нашей страны. В статье особое место занимают теоретические представления о финансовом механизме системы АПК, а также отражены факторы, приводящие к долговременному характеру производственного цикла в этой области. В статье рассматриваются факторы, которые создают конкурентную экономическую среду и, при определенных условиях, представляются как факторы местного развития системы АПК, а также ценовая политика.

Было отмечено, что защита местного рынка и интенсификация международных отношений являются дополнительными этапами в системе агробизнеса. В этих отношениях была подчеркнута важность отношений с международными организациями. В статье отражено влияние финансового механизма на формирование конкурентоспособности в системе АПК нашей страны в контексте пандемии коронавируса.

Ключевые слова: *пандемия коронавируса, финансовый механизм, система АПК, конкурентоспособность, поддержка, эффективность, субъекты хозяйствования, формирование.*